

той час была по 40 золотых Мыш по золотому куповали, за кошку пан Раґчинский дал 8 золотых, пана Будилов товариш за пса дал 15 золотых, и тогд було трудно достать Голову чельовѣчюю куповали по 3 золотых, за ногу чельовѣчюю, одно¹ по кистки, дано гайдуку два золотых За ворона чорногѡ давали наши два золотых и полфунта пороху — и не дал за тоє Всѣх людей болше двохсот пѣхоты и товаришов поѣли

Того ж року 1612 октоврѣя 22 дни, наждавши ся праве долгр ратунку и терпѣвши голод неслыханый, и от его королевской милости и от пана гетмана (помочи) не могли дождати,— з великим плачем всего рыцерства и нас бѣдных купцов, пан Струс и иншое товариство вышписаное мусѣли змирити ся И побрала к себѣ в замѣну Бутурлина и других бояр московских, а от нас (к) ним пошол пан Будило и Порванецкий. А князь Дмитрий Тимофѣевич Трубецкой, и ин столник князь Дмитрий Михайлович Пожарский, и инших князей и бояр не мало, и Москва — всѣ обачивши, же наши от голоду велми зморены и все рыцерство на трактатах бавятся² и ротмистрове,— козаки и бояре Трубецкого и Пожарского ударивши в звоны и поднявши корогви пошли до стѣны Китай-города праве силою великою Мы з голоду змордованы ледво им отпор дали Октоврѣя 26 трактаты скончили и присягу выконали, же мѣли всѣх вцалѣ³ попускати, в потом над присягу чинили всѣх розно розвели и маетки розшарпали Року 1613 у генварѣ почали⁴ зезжчати ся на обиране царя нового, в той час наших ледво пушено, а инны утѣкали, а иных окупано⁵

И так наши воевали Москву

Віршування. Характеристичне і в наслідках своїх дуже важне явище нового письменського руху — се інтерес до віршування, що виявляється і в шкільних, і ширше — взагалі в книжних, освічених кругах, а пізніше переходить у справжню маню віршоробства, що помічається особливо в 2-ій пол XVII і в XVIII вщі.

До 1580-х рр сього не видно зовсім У книжних творах, як прикмета й емоційно-художній засіб патетичного або пишного риторизму ми стрічаємо каденцію, часом алітеровану, часом римовану, аналогічну з такими ж взірцями старої доби, переплітану з неритмічною прозою Ми бачили вище взірці таких каденцій в похвалах Витовтові і Костянтинові Острозькому, в посольстві Мисаїла Поруч того могло існувати різноскладове строфування, особливо в обрядовій поезії,— підсилюване подібними тенденціями середньовічної греко-римської поезії (див. в т. I): але в книжних пам'ятках наших воно не відбилось — досі нема таких відбить. На ґрунті н о в і ш и х впливів середньовічної церковної латинської поезії, XIV—XV вв., засвоєних чеською і польською гімнографією тих віків, з'являються і у нас тенденції до книжної римованої вірші, з явним нахилом до рівноскладовості — хоч ся рівноскладовість ще не витримува-

¹ Тільки

² Заняті

³ Ціло

⁴ Проти присяги

⁵ Викуплено

лася здебільшого і, очевидно,— не признавалася обов'язковою. Се книжні вірші — що стоять очевидно в зв'язку з співами релігійними і, мабуть, також і світськими, на жаль, ближче не дослідженими¹.

Перші хронологічно означені взірці таких віршів стрічаємо в «Біблії» Скорини; вони невеликі і не багаті числом, близько подібні до польських віршів XV і першої половини XVI в., бо й сі, й ті спільне джерело і взірць мають у чеських віршах XV в. По аналогії ми мусимо прийняти, що такі українсько-білоруські вірші, на теми релігійні, моралістичні й побутові, існували в другій пол. XV і в першій XVI в. в більшій кількості, і дещо з того ще може бути викрите в пізніших записах — так само, як у польським віршарстві другої пол. XVI викриваються старші прототипи. Але досі у нас у тім напрямі не проведено таких студій, як у польській науковій літературі, і я тільки зазначу, що тих кілька віршувань, що Скорина подав у своїй «Біблії», можуть служити типовим взірцем нашого віршарства тих часів

В книзі «Ісход» він подає такий віршований виклад десяти заповідей:

Веруй в Бога єдиного,
А не бери надармо имени его,
Помни дни святые святити
Отца и матку чтити
Не забивай ни єдина

И не делай грѣха блудна,
Не вкради что дружнего
А не давай свидѣтва лжива,
Не пожедай жены дружнего
Ни имения или речи его

Таких польських віршувань XV—XVI в., коротких і розширених, звісно дуже багато, і між іншим єсть дуже подібні до Скорининих, зовсім можливо, що він покористувався вже готовою переробкою якогось чеського «декалогу».

¹ Я нагадую, що поруч перших книжних вірш, перших десятиліть XVI в., ми маємо книжний запис пісні про Стефана-воеводу, зложеної правдоподібно при кінці XV в., або на поч. XVI в. Вона дає певні аналогії з книжним віршуванням — досі не уясені. Як відомо, запис у чеській граматиці Яна Благослава 1571 р. вважається дефектним, і се значно утруднює й аналіз Пок Потебня, Франко і я з ними пробував дати реконструкцію її — див. VII т. Історії. Новішими часами нею не займались

Зате над польською віршовою формою почались недавніми часами дуже цікаві досліді, головню з приводу «Богуродзци» — найстаршого релігійного польського гімну і взагалі найстаршої польської літературної пам'ятки. Вони ще далеко не доведені до яких-небудь конкретних результатів — див. особливо нове вид. праці *Jan Los Początki piśmiennictwa polskiego, 1922*, — де великий розділ присвячений сьому гімнові і власне його віршовій формі. Ближчі розсліди в сім напрямі дадуть не тільки вияснення впливів латинських гімнів, що відбились посередньо і на нашім віршуванні, але, я певен, кинуть світло і на нашу гімнографію, бо вплив церковнослов'янських гімнів на польську гімнографію дуже правдоподібний, а навіть безсумнівний (дещо вказав свого часу Франко і Брикнер у своїх «Dziejach języka polskiego»)

Зміст XIX глави кн. Левит Скорина викладає в такім вірші:

О том абы люди святы были,
отца и матеръ чтили,
свята святили,
идолов не хвалили,
жертвы Богу приносили,
милостыню делали,
не крали, не легали, не присягали,
(в чеській Біблії 1506 р.: О том абы Idee swietej byli, a o mnohých pryzkazaných a zápowiedech).

мзды не задерживали, не проклинали,
глухому не злоречили,
слепому на пути не перешкажали,
на лица в суду не смотрели,
справедливъ чинили —
и о иных многих заповѣдехъ

божнихъ

В книзі Йова маємо таке віршування:

Богу въ Троици единому // ко чти и ко славе
Матери его пречистой // Марии к похвале
Всем небесным силам // и святым его к веселю,
Людем посполитым // к доброму научению.

Сі вірші досі якось не звертали на себе уваги дослідників, хоч безсумнівно її вповні заступують. Сконстатуємо, що віршовані партії вже відокремилися; се вже не мішані співомовки. Повної рівноскладовості нема (хоч дещо можна пожити на рахунок не зовсім докладного запису — так, як і в сучасних записах пісень часом затрачується розмір); очевидно, скандування осягалось свобідним скорочуванням або розтягуванням голосних у вимові. Більшу або меншу роль при тім відіграє цезура. Але головне значення має кінцева алітерація рим — що вирівнює сі стихи і надає їм певну конструктивність. Найчастіше се двостихові строфи, але часом, як бачимо, автор, захопившись певною нехитрою римою, будує цілу купу стихів з отсею спільною римою, як у старих каденціях.

Сей віршований жанр довго потім держався в нашій книжності, як свійський і домашній. Його, очевидно, називають потім «некунштотним»¹, у протиставлення правильному шкільному рівноскладовому і симетрично строфованому віршеві. Сей приносить з собою відродження.

У зв'язі з матеріалом як перше вогнище такого шкільного віршоробства виступає Острозька школа. З 1581 року маємо кілька друкованих творів, які дають доволі докладне поняття про його розвиток, даючи поруч себе вірші обох жанрів. В острозькій Біблії, випущеній того року, маємо (як то згадувалося вище), віршовану передмову, або «двострочне согласіє», як її називає автор, Герасим Смотрицький. Се ряд римованих двостихів, зовсім нерівноскладових, — синтаксичних одиниць, розділених цезурою приблизно

¹ Так Копистинський зве вірші Герасима Смотрицького, див. вище.

в середині: ся цезура і кінцева алітерація (рима) дають такт каденції. Рима буває або мужеська, або жіноча, і вони чергуються без усякого ладу. Фактура аналогічна з віршами Скорини, і від старих вірців римованих каденцій відрізняється тим, по-перше, — що в нім витриманий на доволі довгій дистанції принцип двостиха, по-друге, — ся двостихова форма додержана від початку до кінця, не перплітана прозою, — отже, се не «співмовка», а вірш, як і у Скорини, тільки довший:

Всякого чина православный читателю,
Господу Богу благодареніе въздаймо, яко благодателю,
Сподобилъ убо насъ, аще и напосльдохъ лѣтомъ,
Познати волю свою съ благимъ отвѣтомъ

Въ се время люто и плача достойно
Ужасает ся, сіе зря, сердце богобойно
Якихъ много съпостать, якихъ хищныхъ волковъ,
Бѣсовскихъ навожденій, еретическихъ полковъ
Богъ же положи въ сердце благовѣрна князя,
Да имъ явить намъ душеспасны стезя
Восточныя церкви въ Русійскомъ народѣ
Еже свѣтлость сияеть в поганской незгодѣ

Та ж Біблія дає вірець «кунштованої» фактури в похвалі гербови Острозьких: на обороті титулової картки уміщений рисунок герба, над ним і під ним по три віршовані строфи, присвячені знакам герба (св. Юрій, іздець, зоря, хрест)¹. Автор не названий².

Зри сія знаменія княжате славнаго,
их же съдръжить домъ его от вѣка давнаго,
И разумѣй яко не туне, и не безъ причины,
о чемъ властнѣй и ширѣй повѣсть ти кто мнѣй
Но яко достоинъ дѣлатель своєю заплаты,
не шадяще здравія никоея оутраты,
Крѣпко побѣждалъ различныхъ съпостат полки,
и разгонялъ с короны драпѣжныя волки
И еще можетъ,
аще Богъ поможетъ
Въоруженъ воинъ змія поправъ мужественно,
копемъ сего посрѣдѣ пронъзе явственно,
Яко древняго праждебника человеческого рода,

¹ Про герб Острозьких спеціальна студія проф Лукомського в Наук. Збірнику за 1925 р «Медаль Константина Константиновича Острозького»; автор доводить, що герб складається з батьківського герба Костянтина — кн. Острозьких, і материного: кн. Слуцьких Острозька половина містить загальний знак Володимирової династії — св. Юрія (т. зв. «Іздець Руський») і спеціальний острозький (стріла над звиздою і півмісяцем). Слуцька половина так само симетрично зложена з двох частин: загального династичного знака — збройного лицаря (т. зв. «Погоня») і фамілійного — гербового перехрестя (хрест з дашком вгорі і півколом вдолі) Див ще нижче

² Називають того ж Герасима Смотрицького (напр., ак. Перетц, Малодрусскія вирши, с. 5), — але на се нема ніяких підстав.

понеже злому з добрымъ не бываетъ згода
 Боди, в князех избранный, мыслънаго сопостата
 сего бо побѣждающимъ вѣчная заплата
 I инымъ подаван сѣ непобѣдимо оружїе,
 острѣишее меча обоюдоуостра слово божіе
 Въ время рати,
 потреба дбати.
 Вторыи воинъ храбростію пръвому подобный,
 токмо оружїемъ отмѣненъ и то посел гробный,
 Мечъ бо обнаженъ в десницы имѣа острый обоюду
 имже крѣпци на враги прїемлють побѣду.
 Отсѣкай, Константине, мракъ идолскїа лѣсти,
 хошетъ бо Богъ всѣмъ челоувѣкомъ ся спасти,
 I отгоняй еретиковъ полки оумовредныя,
 придоша бо в миръ волки нещадныя
 Иже не свыше щепитъ ся,
 сѣе скоренитъ ся.
 Всыяла звѣзда ясно от востока,
 послѣдую пръвой възвѣщенной от пророка
 I приводить от Прѣсиды трехъ царей съ дары,
 поклонити ся съ вѣрою цареви на (д) царя
 Твоя звѣзда нынѣ тому же послѣдуе(т) цареви,
 хотя всѣхъ сътворити жителя раеви,
 I убываетъ луна ветхаго завѣта,
 сіяеть бо солнце неприступнаго свѣта,
 в немже ходя не поткнетъ ся,
 но паче спасетъ ся.
 Спасение Христосъ Богъ съдѣя посреде земли,
 на крестѣ руцѣ прострѣ всѣхъ к себѣ прїемля.
 На немже рукописаніе грѣхъ нашихъ растерзавъ,
 из ветхаго челоувѣка нетлѣнно новаго создавъ,
 I ты крестное знаменіе не туне носиши,
 великому Константину имъ ся подобиши
 Онъ бо на небеси сѣ видѣвъ побѣдилъ съпостаты,
 ты же побѣждай еретикъ и бѣсовъ тристаты,
 Крестъ бо похвала царемъ,
 бѣсомъ же незносный яремъ
 Великая глубины богослова княже съименный,
 да сподобитъ тя Господь Богъ вѣнецъ прїятїи нетленный.
 Въ здравїи же телеснѣмъ благообразно долгоденствовати,
 и въ царствїи небесномъ съ избранными радостно ликоствовати
 Яко всѣмъ по чину представилъ еси божественное писаніе,
 истиннаго Бога и правды его въ похвалу и познаніе.
 Да всякъ читаяй боголѣпно благодаритъ създателя,
 и да не забываетъ достойна мзды своея дѣлателя
 Иже благую часть избираеть
 От него ся не отимаеть

Будова строфічна по схемі чотирьох двостихів складу 7+6 з двостиховим фіналом, з двох коротких стишків. Вона дуже улюблена була нашими пізнішими віршарями. Але тут розмір не дотриманий, так що і з усякими натяганнями довготи й и ѣ не всюди його можна прочитати як тринадцятистиховий; цезура теж часто попадає не на місце.

Дещо краще з сього формального погляду збудовані двостихи «Хронології» Андрія Римші, випущені тою ж дру-

карнею з докладною датою 5 травня 1581 р. на особній картці, на двох сторінках¹: назви 12 місяців мовою латинською, єврейською й українською («просто»),— і при кожнім яка-небудь згадка старозавітної чи євангельської події, прив'язаної до якогось дня місяця. Такі пам'яткові, помісячно розложені події стрічаються не раз у старих збірниках, для сеї «Хронології» вони вибрані з таких календарів по одній на місяць і переложені у двостихи:

- Которого ся мца што за старыхъ вековъ дѣло короткое описаніе
Мца сентебра по гебрейску елюль, просто вресень.
Двадцать четвертого дня мца сентебра
дороблень Єросолимъ, стала ся речъ добра
Мца октоврія по гебрейску тышри, просто паздерникъ
Арха з Ноимъ на горе станула на суши,
другій потопъ не будетъ, такъ намъ писмо туши
октоврія 17 дня
Мца ноемврія по гебрейску маргеоусамъ, просто грудень.
Жидомъ с(в)ято уставилъ тутъ царь Єровоамъ,
мы о свои не дбаемъ, не велми жъ добро намъ
ноемврія 15 дня
Мца декаврія по гебрейску хашлеу, просто просинець
В томъ мцы Іс Хс народил ся намъ
Нехто иный — тот избавилъ души наши самъ
декаврія 25 дня
Мца генуара, по гебрейску тебет, просто стычень
Уже земськіе мудрѣцы Хса привитали,
злато ладанъ и миру яко пану дали
генуара 6 дня
Мца февралія, по гебрейску себат, просто лютый
Смотри якъ то голубка ноаху служила,
мы оба не дбаемъ только бъ злость плужила
февралія, 18 дня
Мца марта, по гебрейску адаръ, просто марець
Въ томъ месецы Господа Жиды крижовали,
собѣ лихो, намъ добро тымъ паномъ зеднали
марта 25 дня
Мца апріля, по гебрейску ниса, просто кветень
Жидове сухо прошли Чирвоное море,
кормилъ ихъ Богъ на пуши, не было имъ горе.
апріля 14 дня
Мца мая, по гебрейску іяръ, просто май
Нон арху готуеът божимъ повеленіемъ,
бы въ потопъ не згинулъ з своимъ поколеньемъ
мая 10 дня
Мца юня, по гебрейску сыванъ, просто чырвень.
Ужо воды всихъ топятъ, Ноахъ въ корабль вошолъ,
знать ижъ Богу кланялъ ся, про то ласку знашолъ
юня 27 дня
Мца юля, по гебрейску тамус, просто липень
Мосій побилъ таблицы зъ приказаньемъ божимъ,
а мы грешимъ што часокъ, ни ся страхомъ трвожимъ
юля дня

¹ Фототипична репродукція в збірнику Пташицького і Соболевського «Сборникъ снимковъ съ славяно-русскихъ печатныхъ изданій», 1895, ч 21

Мца августа, по гебрейску аовъ либо авъ, просто серпень.
Въ томъ месецы Аароль оумерь божій ерей,
того собъ на прикладъ ты, попе, завжды мей
августа 1 дня
друковано 5 дня мая, року 1581, въ Острозе.
Писанье Андрея Рышии.

Як бачимо, 13-складовий вірш у сих двостихах витриманий краще, без великих натягань його можна так прочитати, і цезура його здебільшого не роздирає, але місцями таки відтинає кінцеві склади і змушує пересувати наголос у других половинах стиха.

Від того острозького Римші заховалося ще кілька стихотворів з пізніших років, коли він працював у Вільні для друкарні Мамоничів. Він користується в них тим же 13-складовим віршем, у двостихових строфах, і орудує ним ще краще: їх можна читати майже без натягання (одначе з часом не читається), цезура лягає добре, не розриваючи слів; тільки наголос метровий не завжди згоджується з наголосами слів.

Двострофова похвала на герб Ост. Воловича, в збірнику 1585 року (7+6):

Што двъ стрѣлы, што врубы, што лелеи значат,
то вси люди мудрыє вельми гораздъ бачать
Которыхъ зацный тотъ дом, за гербъ уживаеъ
върб мнѣ, иж тамъ господу, цнота свою маеъ

З довшої похвали на герб Льва Сопіги при виданні Литовського Статуту 1588 р. наводжу тільки початок (7+6):

Въсе можемъ своимъ окомъ, лацно обачыти,
Дольжыню и шырокость, шнуромъ назначыти.
И человека можемъ, познати по твары,
Если в себе не маеъ, лишнее привары
Але где цнота себе, обрала оселость
Тамъ ростропъ естъ до всего, и мужская смелост,
Которая зацные, завжды дома буди
І клейноты розъдаеъ, тыми слынуть люди.
Бо такие николи, зъ света не изъходеть,
Але один по другомъ, въ веки славу плодеть

(Тут цікаво одмітити графічне одмічення цезури комою — протинкою після сьомого складу).

Натомість старий Смотрицький далі зостається при старих нерівноскладових віршах — римуваннях. У його «Ключу Царствія Божого» (1587) бачили ми віршований афоризм «з Плютархуса», зложений з двостихових строф (8+5 — 8+6) (6+5 — 6+6)